
*П.В. Чумак, аспірант
Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова,
кафедра кримінального права,
кримінального процесу та криміналістики,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна*

**ОСОБЛИВОСТІ ПОГАШЕННЯ ТА ЗНЯТТЯ СУДИМОСТІ
ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ
ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ**

Розглянуто особливості погашення та зняття судимості щодо неповнолітніх за кримінальним законодавством України.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: злочин, особливості погашення та зняття судимості щодо неповнолітніх.

Особливості погашення та зняття судимості щодо неповнолітніх є складовою кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх, тому розглянемо передумови закріплення цих особливостей у кримінальному законодавстві України.

Характеризуючи правове регулювання кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх, слід зазначити, що позиція законодавця відносно цієї категорії злочинців у ході розвитку кримінального законодавства була різною. Наприклад, радянське союзне та республіканське кримінальне законодавство (КК УРСР 1960 р.) передбачало можливість звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності та покарання із застосуванням до них примусових заходів виховного характеру (ст. 10 та 63 КК УРСР); виключало можливість застосування смертної кари (ст. 23 КК); установлювало знижений максимум позбавлення волі (ст. 24 КК); вважало вчинення злочину неповнолітнім обставиною, яка пом'якшувала кримінальну відповідальність (ст. 38 КК); встановлювало скорочені строки для застосування умовно-дострокового звільнення або заміни покарання більш м'яким (ст. 53 КК); регламентувало порядок погашення та зняття судимості (ст. 55 КК) [1, 55-56]. Але незважаючи на це, ні в Основах союзного кримінального законодавства та союзних республік 1958 р., ні в радянському кримінальному законодавстві не було спеціальної глави, яка передбачала б особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх. Що безумовно було недоліком, бо неповнолітні за своїм правовим статусом фактично урівнювалися до повнолітніх осіб, які вчинили злочин.

На законодавчому рівні ідея виділення питань кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх була вперше втілена в Основах кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік 1991 р., які повинні були вступити у дію з 1 липня 1992 р., але у зв'язку з розпадом СРСР так і не стали чинними.

В юридичній літературі вчені неодноразово висловлювали думку про необхідність зосередити у одному розділі (главі) Кримінального кодексу по-

пожень про особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх (наприклад, В.М. Кудрявцев, Я.М. Шевченко та ін.), що дозволило б реалізувати принцип індивідуалізації відносно зазначеної категорії осіб. Але були і науковці, які заперечували необхідність цього принципу.

Спробу систематизувати у кримінальному законі норми, щодо відповідальності та покарання неповнолітніх у самостійній главі зробили автори теоретичної моделі кримінального кодексу. Розділ IX так і називався «Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх», але ця назва не відображала суті змісту розділу, присвяченого фактично особливостям призначення та звільнення від покарання. На думку авторів теоретичної моделі необхідність виділення самостійної глави, у якій би передбачалися норми про особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх, обумовлена значенням та специфікою кримінально-правової боротьби із неповнолітніми правопорушниками, необхідністю встановити правову регламентацію відступу від загальних правил кримінальної відповідальності, що буде сприяти більш правильному розгляду справ цієї категорії [2, 222].

Наступним етапом розвитку кримінального законодавства було прийняття Модельного кримінального кодексу СНД. Розділ V якого присвячений особливостям кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх [3], деякі положення якого будуть розглянуті далі.

Необхідність виділити особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх у самостійний розділ, на нашу думку, обумовлена: по-перше, тією вагою, яку суспільство вбачає у цій проблемі; по-друге, специфікою злочинності неповнолітніх; по-третє, соціально-психологічними особливостями осіб у віці від 14 до 18 років; по-четверте, специфікою кримінально-правових заходів, які застосовуються до неповнолітніх; по-п'яте, необхідністю точно встановити правову регламентацію відступів від загальних правил кримінальної відповідальності.

Тому слід зазначити, що вітчизняне кримінальне законодавство у правовому регулюванні особливостей кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх пройшло довгий та складний шлях. Ми приєднуємося до точки зору вчених, які пропонували закріплення самостійного розділу про особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх, бо неповнолітні мають певні особливості інтелектуальної, емоційно-вольової сфер, світогляду, формування мотивів та цілей злочину, які обумовлені віком, а у деяких випадках – станом здоров'я, які неможливо не враховувати. Деякі з цих особливостей врахував і законодавець.

У Загальній частині Кримінального кодексу України 2001 р. вперше передбачений Розділ XV – «Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх». Аналізуючи норми зазначеного розділу, слід зауважити, що у ньому йдеться лише про особливості видів покарання, його призначення, звільнення від відбування покарання, погашення та зняття судимості [4, 222-238].

Порядок погашення та зняття судимості щодо повнолітніх засуджених передбачені у Розділі XIII Загальної частини чинного КК України. Згідно з ч. 1 ст. 88 КК особа вважається судимою від дня набуття законної сили обвинувальним вироком і до погашення або зняття судимості. Не мають судимості особи, які засуджені за вироком суду без призначення покарання, або звіль-

нені від покарання, або відбули покарання за діяння, злочинність і караність якого усунута законом (ч. 2 ст. 88 КК).

Відповідно до п. 4 Постанови ПВС України «Про практику застосування судами України законодавства про погашення і зняття судимості» № 16 від 26.12.2003 р. (далі – Постанова ПВС України) [5, 87], якщо особа раніше засуджувалася за злочин, вчинений у віці до 18-ти років, то на неї поширюється положення ст.ст. 88–91 і ст. 108 КК.

У пункті 2 зазначеної Постанови ПВС України передбачено, що судимість може бути враховано при кваліфікації повторного злочину або при призначенні за нього покарання, а також в інших випадках, передбачених у КК і законах України (обмеження можливості займати певні посади або займатися певною діяльністю, застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання, амністії тощо).

Погашення судимості означає її автоматичне припинення після відбуття покарання внаслідок закінчення встановлених у законі строків. Автоматичне погашення судимості означає, що воно відбувається без спеціального рішення суду або будь-якого іншого державного органу. У випадку вчинення особою нового злочину погашена судимість не може враховуватися при призначенні покарання за новий злочин. Наприклад, якщо неповнолітній був засуджений за вчинення тяжкого злочину з призначенням покарання у виді позбавлення волі, строк погашення судимості складає три роки. Тобто після його закінчення неповнолітній вважається таким, що не має судимості, якщо не вчинить нового злочину.

Такими, що не мають судимості, визнаються неповнолітні:

- 1) засуджені до покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, після виконання цього покарання;
- 2) засуджені до позбавлення волі за злочин невеликої або середньої тяжкості, якщо вони протягом одного року з дня відбуття покарання не вчинять нового злочину;
- 3) засуджені до позбавлення волі за тяжкий злочин, якщо вони протягом трьох років з дня відбуття покарання не вчинять нового злочину;
- 4) засуджені до позбавлення волі за особливо тяжкий злочин, якщо вони протягом п'яти років з дня відбуття покарання не вчинять нового злочину (ч. 2 ст. 108 КК).

Тобто у ч. 2 ст. 108 КК України встановлені скорочені, у порівнянні з дорослими, строки погашення судимості: один рік, три і п'ять років з урахуванням ступеня тяжкості вчиненого злочину. Якщо неповнолітній після відбуття покарання протягом одного із зазначених строків не вчинить нового злочину, судимість автоматично погашається.

У зв'язку із прийняттям (05. 04.2001 р.) і вступом у законну силу (01.09.2001р.) чинного Кримінального кодексу України, стали виникати певні труднощі у його застосуванні. Так, за загальним правилом злочинність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються тільки цим Кодексом (ч. 3 ст. 3 КК України). Важливе положення закріплено у ч. 1 ст. 5 КК, а саме, закон про кримінальну відповідальність має зворотну дію у часі, тобто поширюється на осіб, що вчинили відповідні діяння до набрання таким законом чинності, у тому числі на осіб, які відбувають покарання або відбули покарання, але мають судимість. У зв'язку

з цим п. 11 розділу II «Прикінцевих та перехідних положень» КК 2001 р. передбачено, що правила, встановлені КК 1960 р. щодо погашення та зняття судимості, поширюються на осіб, які вчинили злочини до набрання чинності КК 2001 р., за винятком випадків, коли ним пом'якшується кримінальна відповідальність зазначених осіб. Виходячи зі змісту цього положення до осіб, які вчинили злочин до 1 вересня 2001 р., тобто до дня набрання чинності новим КК, за загальним правилом, мають застосовуватися положення КК 1960 р. Якщо новим КК передбачено більш м'які умови погашення судимості, то повинні бути застосовані саме його норми. Зокрема, ці положення повинні застосовуватися щодо осіб, які вчинили злочин у віці 18-ти років, бо положення ст. 108 чинного КК України є більш м'якими, ніж відповідні норми КК 1960 р. Наприклад, якщо неповнолітнього було засуджено за вчинення крадіжки повторно (ч. 2 ст. 185 КК України) на п'ять років позбавлення волі, відповідно п. 6 ч. 1 ст. 55 КК 1960 р. він вважається таким, що не має судимості, якщо протягом п'яти років з дня відбуття покарання не вчинив нового злочину. Відповідно до п. 2 ч. 2 ст. 108 КК 2001 р. строк погашення судимості за вчинення злочину невеликої або середньої тяжкості (у тому числі крадіжка, вчинена повторно) складає один рік. У цьому випадку, відповідно до ч. 1 ст. 5 чинного КК України, суди повинні застосовувати більш м'який закон, тобто п. 2 ч. 2 ст. 108 КК України.

Від автоматичного погашення судимості слід відрізнити зняття судимості судом. Питання зняття судимості була присвячена ч. 5 ст. 55 КК 1960 р., відповідно до цієї частини судимість могла бути знята судом тільки у разі засудження особи до позбавлення волі до спливу певного строку погашення судимості, у тому числі щодо неповнолітніх. Звертає на увагу, що законодавець не вказував на обов'язковість спливу певної частки строку погашення. Важливою умовою є те, що особа повинна довести своє виправлення зразковою поведінкою і сумлінним ставленням до праці [1, 57].

Зняття судимості означає анулювання правових наслідків, пов'язаних із судимістю, до закінчення встановлених законом строків погашення судимості. Процесуальний порядок зняття судимості передбачено у ст. 414 КПК України.

Дострокове зняття судимості допускається тільки щодо неповнолітньої особи, яка відбула покарання у виді позбавлення волі за тяжкий або особливо тяжкий злочин, вчинений до досягнення неповнолітнім 18-ти років на підставі положень ч. 2 ст. 91 КК, після закінчення не менш половини строку погашення судимості, зазначеного в ч. 2 ст. 108 чинного КК України.

Згідно з п. 9 Постанови ПВС України, зняття судимості є правом, а не обов'язком суду. Тому якщо з урахуванням обставин справи суд дійде висновку, що особа не довела своє виправлення, він вправі відмовити в достроковому знятті судимості.

Отже, в ст. 108 чинного Кримінального кодексу України передбачено більш м'які строки погашення судимості порівняно із п. 6 ч. 1 ст. 55 КК 1960 р., що свідчить про більш гуманне відношення законодавця щодо неповнолітніх, які вчинили злочин невеликої або середньої тяжкості.

Література

1. Уголовный кодекс Украины от 28.12.1960 с измен. и дополн. – Х.:

Одиссей, 2000. – 265 с.

2. Уголовный закон: Опыт теоретического моделирования / Отв. ред.: В.Н. Кудрявцев, С.Г. Келина. – М.: Наука, 1987. – 278 с.

3. Модельный уголовный кодекс СНГ, принятый на Межпарламентской Ассамблее государств-участниц Содружества Независимых Государств от 17 февраля 1996 года // Internet: www.iasis.ru/docs.ru.html

4. Уголовный кодекс Украины: Научно-практический комментарий / Отв. ред. Е.Л. Стрельцов. – Изд.-е 4-е, перераб. и дополн. – Х.: Одиссей, 2007. – 872 с.

5. Про практику застосування судами України законодавства про погашення і зняття судимості: Постанова Пленуму Верховного Суду України № 16 від 26.12.2003 р. / Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах: 1973-2005 рр. – Х.: Одиссей, 2006. – 528.

П.В. Чумак

Одесский национальный университет им. И.И. Мечникова,
кафедра уголовного права, уголовного процесса и криминалистики,
Французский бульвар 24/26, Одесса, 65058, Украина

ОСОБЕННОСТИ ПОГАШЕНИЯ И СНЯТИЯ СУДИМОСТИ С НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ ПО УГОЛОВНОМУ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ УКРАИНЫ

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена исследованию норм уголовного законодательства Украины путем анализа и изучения терминов, которые употреблялись в УК 1960 г. и действующем Уголовном кодексе Украины, рассмотрены особенности погашения и снятия судимости с несовершеннолетних, которые впервые закрепились в действующем УК Украины в ст. 108. Сделан вывод о том, что в действующем УК Украины предусмотрены более мягкие сроки погашения судимости, что свидетельствует о гуманном отношении к несовершеннолетним, совершившим преступление небольшой или средней тяжести.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: преступление, особенности погашения и снятия судимости с несовершеннолетних.